

**UNIŠTENJE
ALEKSANDRIJSKE
BIBLIOTEKE OD
STRANE ARAPA:
ANATOMIJA
JEDNOG MITA**

Bernard LEWIS

Prijevod i uvodna bilješka: Asim Zubčević

Aleksandrijska biblioteka slovi za najveću i najznačajniju biblioteku antičkog svijeta. Smatra se rodnim mjestom bibliografije i katalogizacije, a uvođenje obaveznog primjerka je određuje kao preteču velikih, nacionalnih biblioteka današnjice. Njena nejasna sudbina bila je plodno tlo za nastanak mita prema kojem su je uništili Arapi odmah nakon osvojenja Aleksandrije, mita koji žilavo živi do danas.¹ U zborniku tekstova posvećenom njezinoj sudbini donosimo rad utjecajnog američkog povjesničara koji objašnjava nastanak i pozadinu tog mita.² (Bilješka prevodioca)

Uprkos ogromnom dokaznom materijalu nasuprot, neki pisci su i dalje skloni smatrati, pa čak i ponavljati, priču o tome kako su Veliku aleksandrijsku biblioteku uništili Arapi nakon osvojenja grada 642. n.e. po naređenju halife Omera. Ta priča – njezin nastanak, svrha, prihvaćanje i odbacivanje – daje zanimljiv primjer kako se takvi povijesni mitovi javljaju, te, bar za neko vrijeme, bujaju.

Priča je prvi put postala poznata zapadnoj nauci 1663., kada je Edward Pococke, Laudov profesor arapskog na Oksfordu, objavio izdanje arapskog teksta, s latinskim prijevodom, dijela traktata *Compendious History of the Dynasties*, sirijsko-kršćanskog autora Barhebraeusa, poznatog i kao Ebu ul-Feredž.³ Prema toj priči, Amr ibn ul-As, vođa arapskih osvajača, bio je sklon prihvatiti molbe Ivana Gramatičara i poštediti Biblioteku, ali je halifa odredio drukčije: "Ako se ta djela Grka podudaraju s Božijom knjigom, onda su beskorisna i ne treba ih sačuvati. Ako se ne podudaraju, štetna su i treba ih uništiti."⁴ Tako su knjige iz Biblioteke – priča se nastavlja – podijeljene između četiri hiljade javnih kupatila grada i upotrijebljene za zagrijavanje njihovih peći, koje su pokretale skoro šest mjeseci.

Još 1713. otac Eusèbe Renaudot, istaknuti francuski orijentalist, bacio je sumnju na tu priču, primjećujući u svojoj historiji Aleksandrijskih otaca, tiskanoj te godine, da je „imala nešto nepouzđano o sebi.“⁵ Zanimljivo, iako je tekst oca Renaudota na latinskom, riječ „nepouzđano“ je na grčkom – možda kao sigurnosna mjera predostrožnosti. Veliki engleski povjesničar Edward Gibbon – nikad od onih koji propuste dobru priču – navodi je s guštom, a zatim nastavlja: "Što se mene tiče, baš me obuzme snažno iskušnje da poreknem i činjenice i posljedice."⁶ Da bi objasnio to poricanje, Gibbon daje dva glavna razloga protiv njene autentičnosti: to što se prva priča pojavila nekih šest stotina godina nakon postupaka koje navodno opisuje; te to što je takva radnja u svakom slučaju protivna onome što znamo o učenju i ponašanju muslimana. Oba argumenta su, najblaže rečeno, uvjerljiva, ali priča nastavlja da živi.

Od tada, niz drugih zapadnih naučnika su analizirali i sasvim diskreditirali tu priču – Alfred J. Butler 1902.⁷, Victor Chauvin 1911.⁸, Paul Casanova⁹ i Eugenio Griffini¹⁰, nezavisno jedan od drugog, 1923. Neki su napali bitne nevjerovatnosti priče: papir nije bio uveden u Egipat sve do nekoliko stoljeća nakon arapskog osvojenja, i mnoge, ako ne većina, knjiga iz tog doba bile su pisane na velumu, koji ne gori; da bi se peći toliko kupatila pokretale tako dugo, bila je potrebna biblioteka od najmanje 14 miliona knjiga; druga poteškoća je što je Ivan Gramatičar koji je, prema Barhebraeus-ovoj priči, molio Amra za svoju biblioteku, vjerovatno živio i umro stoljeće ranije. U svakom slučaju, postoji dobar dokaz da je sama Biblioteka uništena puno prije nego su Arapi došli u Egipat.

Drugi neobičan detalj: Ibn Haldun, povjesničar iz 14 st. kazuje skoro istovjetnu priču u vezi s uništenjem jedne biblioteke perzijskih, pretpostavlja se zoroastrijskih, knjiga u Perziji, također po naređenju halife Omera, potpuno istim riječima.¹¹ To opet snažno ukazuje na mitsko ili folklorno porijeklo.

1 Vidjeti npr. Michael Harris, *History of the Libraries in the Western World*. 4th Edition. The Scarecrow Press, Inc: Latham, Maryland and London, 1999, str. 47. Iako autor nije izričit u tvrdnji da su Aleksandrijsku biblioteku spalili Arapi, on tu mogućnost posve ne odbacuje riječima: "Finally, anything left of a major library is supposed to have been destroyed by the Moslem conqueror Omar or his armies in 645 A.D." U nastavku autor dodaje još samo to da „the fate of the Library remains the subject of considerable controversy.“

2 *What Happened to the Ancient Library of Alexandria?*, priredili Mostafa El-Abbadi i Omnia Mounir Fathallah Ismail Serageldin. Leiden, Boston: Brill, 2008, str. 213-217.

3 Barhebraeus, *Historia compendiosa dynastiarum*, prev. Pococke (Oxford, 1663).

4 Za tekst, vidjeti isto., 180; prevod, 114.

5 Renaudot, *Historia patriarcharum Alexandrinorum Jacobitarum. a. D. Marco usque ad finem sæculi XIII* (Paris, 1713), 170.

6 Gibbon, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1911), 5:482.

7 Butler, *Arab Conquest of Egypt*, ed. Fraser, 2nd ed. (1978), 401 ff.

8 Chauvin, *Le Livre dans la monde arabe*, 3-6.

9 Casanova, „L'incendie de la bibliothèque d'Alexandrie par les Arabes.“ 163-171.

10 Emilio Griffini, „Fi sabil al-haqq wa't-ta'rikh: al-haqqia fi hariq maktabat al-Iskandariyya,“ *Al-Ahram*, 21. januar 1925. Sažeto u Furlani, „Sull'incendio della biblioteca di Alessandria,“ 205-212.

11 Usporedi Gibbon, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 5:483 n. 141.

Daleko najjači argument protiv priče jesu prezir i zakašnjeli dokaz na kojem počivaju. Barhebraeus, glavni izvor koji su koristili zapadni povjesničari, živio je između 1226. i 1289. godine. On je imao samo dva prethodnika: od jednog od njih on je priču jednostavno prepisao, a oba su mu prethodili nekoliko desetljeća. Najraniji izvor je bagdadski ljekar po imenu Abd ul-Latif, koji je bio u Egiptu 1203., a u kratkom opisu svoga putovanja uzgred spominje “biblioteku koju je Amr ibn ul-As spalio uz Omerovu dozvolu.”¹² Egipatski učenjak Ibn ul-Qifti je napisao povijest učenih ljudi oko 1227. i uključio biografiju Ivana Gramatičara u kojoj je dao priču na kojoj se legenda zasniva. Njegovo kazivanje se završava riječima: ”Rekli su mi broj kupatila koji su tada postojali, ali sam ga zaboravio. Kaže se da su grijani šest mjeseci. Poslušaj ovu priču i čudi se!”¹³ Barhebraeus je naprosto slijedio Ibn ul-Qiftijev tekst, izostavljajući svoje posljednje zapažanje o broju kupatila. Taj broj daju drugi arapski izvori, u posve drukčijim kontekstima.

Da bi se prihvatila priča o arapskom uništenju Aleksandrijske biblioteke mora se objasniti kako to da je tako dramatičan događaj ostao nespomenut i nezabilježen, ne samo u bogatoj literaturi medijevalnog islama, nego čak i u literaturi Koptske i drugih kršćanskih crkava, u literaturi Bizantinaca, Jevreja ili bilo koga ko je uništenje jedne velike biblioteke mogao smatrati vrijednim komentara. To što priča živi i dalje, i ponavlja se, uprkos svim primjedbama, predstavlja svjedočanstvo o postojanoj snazi mita.

Takvi mitovi obično nastaju na jedan od dva načina, a koriste se da posluže u jednu od dvije svrhe. Neki se javljaju na način koji se može opisati kao spontan: folklor, legenda, čak i poezija. Drugi su namjerno izmišljeni i često poduprti krivotvorenim ili izmišljenim pisanim dokazom. Nekada takve izmišljotine imaju iznenađujuće dug život. Neke imaju odbrambenu svrhu, da odbrane i opravdaju osobu, ideju ili djelatnost. Druge služe u napadačke svrhe, da delegitimiziraju i napadnu primijećenog neprijatelja. Da upotrijebimo moderni izraz: takve priče i izmišljotine mogu se opisati kao propaganda. A za propagandistu su djelotvornost i uvjerljivost ono što je važno, a ne istina ili tačnost.

Dva primjera izmišljanja mogu biti dovoljna. Poznata i dugo vremena vrlo djelotvorna povijesna fabrikacija bila je tzv. Konstantinova darovnica, dokument za koji se govorilo da ga je izdao Konstantin, prvi kršćanski rimski imperator, Silvestru, biskupu Rima. To je iskorišteno kao osnova za svjetovnu moć pape u gradu Rimu, za razliku od njegova crkvenog autoriteta. Taj je dokument navodno napisan u 4. st., prvi put se pojavio u 8., a konačno je dokazano da je krivotvorina u 15. st. Nevjerovatno dug život.

Noviji primjer, ovaj puta napadačke, a ne odbrambene krivotvorine, jesu takozvani Protokoli cionskih mudraca.¹⁴ Oni su izmišljeni u Francuskoj krajem 19. st. po narudžbi ruske carske tajne policije. Krivotvoritelji su ih preradili iz francuskog propagandnog spisa protiv Napoleona III i jednog minornog francuskog romana iz 19. st., a da nijedan taj tekst ne spominje Jevreje. S tim oružjem, carska tajna policija mogla je diskreditirati dva omiljena neprijatelja istovremeno, pripisujući revolucionarne planove Jevrejima i jevrejsku inspiraciju revolucionarima. Takozvani „Protokoli“ su obilato korišteni u propagandnim kampanjama nacista u Njemačkoj i u kampanjama njihovih učenika i imitatora drugdje za pravdanje mržnje i, gdje je to bilo zgodno, progona. Iako je povjesničarskom analizom njihova lažnost više puta dokazana, i kao takva čak dokazana na sudovima u nekoliko zemalja, ostali su omiljeni propagandistima koji nastoje dokazati neki stav, a da nisu valjano zabrinuti za istinitost svojih dokaza.

Mit arapskog uništenja Aleksandrijske biblioteke ne podupire čak ni krivotvoreni dokument. Postavlja se pitanje kakvoj svrsi je služio. Jedan odgovor, davan često

12 ‘Abd al-Latif al-Baghdādī, *Kitāb al-ifādah wa-al-i’tibār*, ur. Sabānū (1983), 52. Za ranija izdanja vidi isto., *Abdollahīphī historīæ ægyptī compendium*, ur. White (1800), 114; isto., *Relation de l’Egypte*, prijev. Silvestre de Sacy (Paris, 1810), 183.

13 Ibn al-Qiftī, *Tārīkh al-ýukamā*, ur. Lippert (1903), 354.

14 Postoji bogata literatura o *Protokolima*. Odlična nedavna studija je Ben-Itto, *Lie That Wouldn’t Die* (2005).

i u skladu s trenutno popularnom školom epistemologije, vidio bi tu priču kao anti-islamsku propagandu, oblikovanu od strane neprijateljskih elemenata radi ocrnjivanja časnog imena islama prikazivanjem poštovanog halife Omera kao rušitelja biblioteka. Ali to objašnjenje je apsurdno koliko i sam mit. Prvotni izvor priče jesu muslimani, s jednim izuzetkom sirijskog kršćanina Barhebraeusa koji ju je prepisao od muslimanskog autora. Stvaranje mita nije, ali njegovo obaranje jest postignuće evropske orijentalističke nauke, koja od 18. stoljeća do danas odbacuje tu priču kao lažnu i apsurdnu, i tako oslobađa halifu Omera i rane muslimane od te optužbe.

Ali ako su mit stvorili i proširili muslimani, a ne njihovi neprijatelji, kakva je mogla biti pobuda? Odgovor je skoro sigurno dat u komentaru Paula Casanove. S obzirom na to da je najranija pojava priče aluzija na početak 13. st., mora da je krajem 12. st. – to jest u doba velikog muslimanskog heroja Saladina, čuvenog ne samo po pobjedama nad krstašima, već i po – a što je u muslimanskom kontekstu možda još važnije – uništenju heretičkog fatimidskog hilafeta u Kairu, koji je, svojim ismailijskim doktrinama, stoljećima ugrožavao jedinstvo islama. Abd ul-Latif je bio štovatelj Saladina, koga je otišao posjetiti u Jerusalem. Ibn ul-Qiftijev otac je bio sljedbenik Saladina, koji ga je postavio za kadiju tek osvojenog grada.

Jedan od Saladinovih prvih zadataka nakon obnove sunizma u Kairu bio je da rasprši fatimidske zbirke i blaga, te da rasproda njihov sadržaj na javnoj dražbi. One su uključivale vrlo važnu biblioteku, vjerovatno punu heretičkih ismailijskih knjiga. Rasap biblioteke, makar i one koja je sadržavala heretičke knjige, lahko je mogao izazvati negodovanje u tom civiliziranom, obrazovanom društvu. Mit je dao jasno opravdanje. Nije vjerovatno da je priča fabricirana iz cijelog štofa u to vrijeme. Vjerovatnije je da su oni koji su je upotrijebili preuzeli i preinačili folklorni materijal koji je kolao u to doba. Prema tom tumačenju, poruka kazivanja nije bila da je halifa Omer bio barbar zato što je uništio jednu biblioteku, već da se uništavanje biblioteke moglo opravdati, jer je poštovani halifa Omer to odobrio. Time su još jedamput, kao u puno drugih slučajeva, rani heroji islama mobilizirani od strane kasnijih muslimanskih propagandista za davanje posthumnog odobrenja djelima i politikama za koje nikada nisu ni čuli i koje vjerovatno ne bi oprostili.¹⁵

Konačno je vrijeme da halifa Omer i Amr ibn ul-As budu oslobođeni ove optužbe koju su njihovi štovatelji, a kasnije njihovi klevetnici skovali protiv njih.

15 Vidjeti npr. „Historical Precedents of Imam's Ruling against Rushdie,“ *Tehran Times International Weekly*, 23.02. 1989.